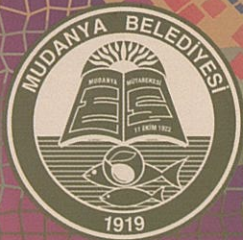

ROTA MYRLEIA

Ocak 2024

- **Danışman:**

Prof. Dr. Mustafa Şahin

- **Proje Koordinatörü:**

Sevgi Ursavaş

- **Editör & Yayına Hazırlayan:**

Rabia Deniz

- **Görsel Yönetmen:**

Harun Karanfilci

- **Tasarım:**

Dila Tafsın

- **Rota & Güzergah Tasarımı:**

Batın Türk

- **Fotoğraflar:**

Aykut Güngör, Aslıhan Aydın, Doğukan Akdoğan

- **Saha Uygulamaları:**

Yıldız Baylav, Zülfü Yıldırım, Özlem Akbaş Özsoy

- **Baskı & Cilt: 1**

ISBN: 978-625-00-8151-8

Mudanya Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü,
İmar ve Şehircilik Müdürlüğü ile Basın Yayın Halkla İlişkiler Birimi
tarafından hazırlanmıştır.

İçindekiler

Sunuş	5
Geçmişten Bugüne Myrleia	8
Parkur İşaretlemeleri	11
Rota Myrleia Güzergahı	13
Rota Myrleia	17
Prof. Dr. Mustafa Şahin	74

Prof. Dr. Mustafa Şahin
Bursa Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Başkanı

Myrleia / Apameia

Ömerbey Mahallesi, Hisarlık mevkiinde yer alan antik kent, Antik Çağ yazarlarından Pilinius'un rivayetine göre, ilk olarak Myrleia adı ile MÖ 8. yüzyılda Kolophon'un kolonisi olarak kurulmuştur.¹ Bu rivayeti Pomponius Mela ve Stephanos Byzantinos da doğrulamaktadır.² Stephanos Byzantinos ayrıca kentin isminin kolonistlerin lideri Myrlos ya da Amazon Myrleia'dan alındığını iddia etmektedir.³ Kentin adının Brylleion olabileceği önerilmekteyse⁴ de Yaşlı Plinius, Bryalion veya Bryllion kentinin Daskleion a.M. kenti olduğunu açıkça belirtmektedir: "Daskyleion'un diğer adı Bryalion = Bryllion'dur".⁵

Ancak kent halkı kuruluşlarının Argonauntların Altın Postu bulmak amacıyla Karadeniz'e yaptıkları sefere kadar geri gittiğine inanmaktadır. Mitolojiye göre, teknenin küreklerinden birisini kıran Herakles, yenisini yapmak üzere arkadaşı Hylas ile birlikte burada karaya inmiştir. Herakles, kırık küreği kısa zamanda onarıp gemidekilere teslim etse de suyu ve havası çok hoşuna gittiğinden tekrar geri dönmeyerek Myrleia kentini kurmuştur.

¹Plin. nat. V. 143.

²Mela I.99; Steph. Byz. 463.18.

³Corsten 1988, 7; Erpehlivan 2018, 146 dipnot 594.

⁴Corsten 1988, 4-6; Erpehlivan 2018, 147 dipnot 598.

⁵Plin. nat. V, 143.

H. Erpehlivan, doktora tezi kapsamında kentin yayıldığı alanda yapmış olduğu yüzey incelemelerinde MÖ. 7. yüzyıla geri giden seramik örneklerinin varlığını rapor etmektedir.⁶ 1968 yılında Işıklı Köyü yakınlarında bulunan ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde koruma altına alınan 29'u elektron, 312'si gümüş sikkeden oluşan toplam 341 adet Lampsakos ve Kyzikos darbu sikke definesi⁷ MÖ. 460 yılı tarihleri ile MÖ 5. yüzyılda Myrleia kentinin varlığına işaret etmektedir.⁸ Lampsakos ve Kyzikos sikkeleri, Myrleia kentinin

Arkaik Dönemde Marmara Denizi kıyılarında yer alan kentler ile yakın ticari ilişki kurduğunun önemli bir belgesidir.

Skylaks tarafından Kios ile Rhydakos / Kocasu arasında, Phrygia başlığı altında değerlendirilen kent⁹, MÖ 433/2 ve sonrasında Attika Delos Deniz Birliği'nin müttefikleri arasında yer almaktadır.¹⁰ MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı tarihi ile ilgili pek bilgimiz olmayan Myrleia, Diodoros'un anlatımlarına göre MÖ 337-302 yılları arasında komşu kent Kios ile birlikte II. Mithridates'in yönetimindedir.¹¹ Argos'da bulunan MÖ 330 civarı tarihli Theorodokia listesinde ismi Kios ve Miletou Teikhos ile beraber geçmektedir.¹²

Myrleia muhtemelen MÖ 330 yılından başlayarak MÖ 202 yılına kadar MYPAEANQN lejantı ile bronz sikke darp etmiştir. Sikkelerinin ön yüzünde Attika ya da Korinth miğferli Athena, defne çelenkli Apollon, Persephone, Demeter, Dionysos ve cepheden Helios gibi tanrılar yer alır. Arka yüzlerinde ise dört kollu tekerlek, boğa, çelenk içinde yazıt, üzüm salkımı, oturan Athena ve Nike, lyra, tripod ve süvari gibi çeşitli betimler kullanılmıştır.¹³

⁶Erpehlivan 2018, 148.

⁷Arkaik Dönem sikke definesine ait 200 adet gümüş sikke Burdur Müzesi aracılığı ile İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne kazandırılmıştır. 10 adetten fazlası ise İstanbul'da satılırken yakalanmıştır. Ayrıca bk. Mellink 1969, 224.

⁸Motor 2010, 202; Erpehlivan 2018, 148 dipnot 604-605.

⁹Skyl. 94; Erpehlivan 2018, 147 dipnot 599.

¹⁰Erpehlivan 2018, 147 dipnot 600.

¹¹Erpehlivan 2018, 147 dipnot 601.

¹²Erpehlivan 2018, 147 dipnot 602.

¹³Erpehlivan 2018, 147 vd. dipnot 603

Büyük İskender'den bir süre sonra Bergama Krallığı'nın eline geçen kent, Makedonya kralı V. Philip tarafından İ.Ö. 202 yılında ele geçirilerek Bithynia Kralı I. Prusias'a verilmiştir. I. Prusias kenti teslim aldıktan sonra yeniden imar ederek, eşi III. Apama'nın adından ilham alıp kentin adını Apameia olarak değiştirmiştir. Genç Plinius'un bildirdiğine göre, Apameia kenti Julius Caesar ile birlikte Roma egemenliğine geçmiş ve Anadolu'nun Roma'daki ilk koloni kenti olarak düzenlenerek ismi Colonia Iulia Concordia olarak değiştirilmiştir. Bizans yönetiminde ise kentin adının dağlık bölge anlamına gelen "Montania" olduğu bilinmektedir. Mudanya ismi buradan kalmış olmalıdır.

Neokhoraki / Bergos (Pyrgos) /Burgaz / Güzelyalı

Mudanya'nın mahallelerinden birisi olan Güzelyalı'nın özellikle Eğitim Mahallesi'nde modern yerleşimin altında yer alan kalıntıların antik Neokhoraki / Bergos veya Pyrgos yerleşimine ait olduğu tahmin edilmektedir.¹⁴ Gerek zaman zaman açığa çıkan mimari parçalar, gerekse Bursa Arkeoloji Müzesinin yapmış olduğu sondaj kazıları esnasında bulunan kalıntılara göre yerleşimin Roma İmparatorluk ve Orta Çağ'da iskân gördüğü tahmin edilmektedir. Bununla birlikte 1890'larda bölgeyi ziyaret eden V. Cuinet köyde bir antik tiyatroya kalıntısından bahsetmektedir.¹⁵

Tereia / Triglia / Tirilye / Zeytinbağı

Mudanya'nın yaklaşık 10 km batısında, Marmara Denizi kıyısında yer alan Tirilye / Zeytinbağı, Orta Çağ' da Triglia adıyla bilinmektedir. Adının kaynağı olarak İstanbul'dan gelen üç Hristiyan din adamının bu bölgeye yerleşmesi veya barbun balığı gösterilse de Attika Delos Deniz Birliği'nin MÖ. 425/4 ve 421 yıllarına ait tribut / vergi listelerinde Tereia isimli bir kentten bahsedilmektedir.¹⁶ Vergi listelerinde Tereia adının diğer benzer isimli kentlerle karıştırılmaması için "Τερεία παρα Βρύλλειον – Brylleion yakınlarındaki Tereia" şeklinde yazılmış olması dikkat çekmektedir.¹⁷

¹⁴Erpehlivan 2018, 153.

¹⁵Cuinet 1894, 154

¹⁶IG P 71-77; Corsten 1987, 47 dipnot 1; Erpehlivan 2018, 153 dipnot 637.

¹⁷Meritt/Wade-Gery/McGregor, Ath. Trib. Lists I 424/5; Corsten 1987, 47 dipnot 1.

Bu açık ifadeye göre Brylleion isimli kentin yakınlarında Tereia yer almalıdır.

Th. Corsten'e göre Bryllion kenti Myrleia kentinin isimlerinden birisidir¹⁸. Bunun doğruluğunu gösterir bugüne kadar herhangi bir yazılı veya arkeolojik belge bulunabilmiş değildir. Bununla birlikte, Daskleion a.M. kentinde bölümünde de irdelediğimiz gibi Yaşlı Plinius Naturalis Historia isimli kitabında Bryalion veya Bryllion isminin Daskyleion'un diğer adı olduğunu tartışmaya yer vermeyecek şekilde açıkça yazmıştır¹⁹. Dolayısı ile Bryllion Daskleion'un diğer adıdır.

Tirilye'nin Eşkel ile Mudanya'nın yaklaşık ortasındaki konumu, Bryllion'un Daskleion mu yoksa Myrleia mı olduğu tartışmasını bu bölümde gereksiz bırakmamaktadır. Hem Daskleion a.M. hem de Myrleia'nın komşusu olması nedeniyle Tereia, Tirilye'nin ilk adı olmalıdır ve Triglia ismi ne üç papazla ne de barbut balığı ile ilgili olmayıp Tereia isminin Orta Çağ'daki devamıdır.

Bununla birlikte Tereia kentini antik yazarların ifadelerinden hareket ederek Kyzikos'un batısına lokalize etmek isteyenler bulunmaktadır.²⁰ Bu konuda temel kaynak olarak Amasyalı Coğrafyacı Strabon'dur. Strabon'da Tereia isminden bahsedilmektedir, ancak Tereia kent değil de dağ olarak anılmaktadır: *"Tereia Dağı'na gelince: Bazıları onun, Kyzikosluların oturduğu, üzerinde önce Lydialılar sonra da Persler tarafından bir kralı av alanı düzenlenmiş bulunan ve Zeleia'ya bitişik olan Peirosos Bölgesi'nde bir dağ silsilesi olduğunu söylerler; fakat bazıları da Lampsakos'tan kırk stadion ötede, üzerinde 'Tanrılar Anası'na adanmış Tereia'nın Tapınağı olarak adlandırılan tapınağın bulunduğu bir tepe olarak gösterir"*.²¹ Strabon açıkça Tereia kentinden çok üzerinde Kybele Tapınağı yer alan bir tepeden bahsetmektedir.

¹⁸Corsten 1987, 47 dipnot 1.

¹⁹Plin. nat. V, 143.

²⁰Erpehivan 2018, 153 dipnot 638.

²¹Strab. XIII, 1, 17 C589

Tereia Dağı Homeros'da da geçmektedir: "... Sonra Zeleia'da oturanlar gelir, İda'nın ta dibinde, Aisepos'un kara sularını içen zengin Troyalılar. Başlarında Lykaon'un ünlü oğlu Pandaros var, Apollon kendisi vermiştir Pandaros'a yayını. Adresteia'da, Apaisos ülkesinde oturanlar gelir sonra, Pityeia'da, Tereie'nin sarp eteklerinde oturanlar, başlarında, kendirden zırh giymiş Andrestos'la Amphios var, Perkoteli Mereops'un oğludur ikisi de. Mereops bilirdi falcılığı herkesten çok iyi, istememişti gitmelerini öldürücü savaşa, ama alıkoyamadı oğullarını bir türlü, onları kara ölüm tanrıçaları sürüklüyordu".²² Burada da Tereia'dan bir dağ olarak bahsedilmekte ve bir kült alanına işaret edilmektedir.

Her iki antik kaynaktan öğrendiğimize göre, Troias Bölgesi'nde Tereia isimli bir dağ, dağ üzerinde Anatanrıça'ya ait bir kült alanı ve bu dağın yamacında yaşayan insanlar bulunmaktadır.

Dolayısı ile Tereia Dağı dışında Anadolu'da Tereia adını taşıyan başka bir kent söz konusu değildir. Bu durumda Attika Delos Deniz Birliği tribut listelerinde kent isimleri sıralanırken neden "Brylleion yakınlarındaki Tereia" ifadesi kullanıldığını anlamak zor. Ancak Tirilye'ye lokalize edilen adak kabarmaları göz önünde bulundurulursa Anatanrıça kültünün burada da oldukça önemsendiği anlaşılacaktır. Strabon'un Tereia Dağında yer aldığını rivayet ettiği Anatanrıça kültünün Tirilye'de de karşımıza çıkması tesadüfi olabileceği gibi sözü edilen Tereia Dağı'nın Kyzikos'un batısında değil de kuzeyinde, yani Tirilye'de olabileceğini de düşündürmektedir.

Kybele'ye adanan Tirilye kökenli adak steli, günümüzde 1485 envanter numarası ile Atina Milli Müze'de korunmaktadır. 83 cm yüksekliğinde, 39 cm genişliğinde iki resim alanlı steli üstte bir silme ile sona ermektedir. Üstteki ana kabartma alanı tanrılara kurban merasimine ayrılmıştır. Resim alanının sağ tarafında Apollon ve Kybele'ye, sol tarafında ise kurban ve kurban adayanlar yer almaktadır.

²²Homer İliada II 824-834.

²³Ayrıca bk. RE IX (Stuttgart 1934), 586 bk. Tereia (W. Ruge)

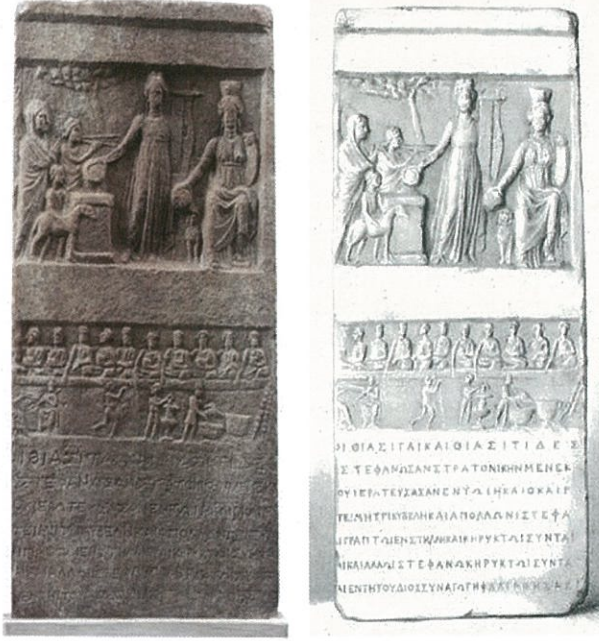
²⁴Conze 1865, 62 vd. Lev. 19; Corsten 1987, 52 vd. Kat. 35 ..

Tanrılar ile insanlar arasındaki hiyerarşik farkı göstermek için tanrılar sol taraftaki insanlara göre daha uzun gösterilmiştir. En sağda Kybele bir tahtta oturur şekilde betimlenmiştir; alan darlığı nedeniyle koltuğun her iki yanında bulunması gereken aslanlardan yalnızca sol taraftaki görülebilmektedir. Ana Tanrıça, göğüs altından kemerli chiton ve bunun üzerine üst vücudunu açıkta bırakır şekilde sarıldığı himation giymiştir. Başının üzerinde polos, sol elinde kalçasından destek olarak tuttuğu tympanon ve sağ elinde yan ileriye uzattığı sunu taşı bulunmaktadır. Yanında ayakta duran Apollon, üzerinde göğüs altından kemerli kolsuz chiton ile cepheden betimlenmiştir; sol elinde kithara, sunağın üzerine gelecek şekilde yan aşağıdaki sağında ise sunu taşı tutmaktadır. Ortada sunak, sunağın yanında kurbanlık koç ve onu tutan hizmetçi yer almaktadır. Sunağın arkasında yer alan ağaç, olayın açık havada geçtiğine işaret etmektedir. Ağacın solunda ikili flüt çalar şekilde bir diğer hizmetçi yer alır.

En solda başını da örtecek şekilde tamamen himationa sarılı profilden ayakta duran kadın ise ana karakter, yani adakta bulunan Stratonike'dir; sağ elini mantonun kenarından dışarı çıkartarak tanrıları selamlamaktadır. Altta, alçak kabartma şeklinde betimlenen ikinci resim alanında symposium (ziyafet) sahnesi görülmektedir. Uzun bir kline üzerinde yan yana sol dirsekleri ile yastıktan destek olarak uzanan on erkek bulunmaktadır. Klinenin altında hiyerarşi nedeniyle cüce şeklinde işlenen dört hizmetçiden ikisi yemek ve içki servisi ile ilgilenirken, birisi müzik çalmakta, ortadaki ise dans etmektedir. Kırıktan dolayı tam anlaşılmasa da müzisyenin yanında köşede oturan birisi daha var gibidir. Sağ yanda krater ve yemek kazanlarının yanı sıra sağ çerçeveye yaslanmış şekilde et dizili iki adet şiş dikkat çekmektedir.

Podyum üzerinde korunan 7 satır yazıt: "*Cemiyetin erkek (thiasitai) ve kadın üyeleri (thiasitides), 178. yılda Kybele ve Apollon'un rahibesi olan Menekrates'in kızı Stratonike'yi, stel üzerine birbirlerine bağlanmış şekilde betimlenen çelenkler ile taçlandırmışlardır; çünkü o Zeus'un kült cemiyetinde de iyiliklerde bulunmuştu*". Bu yazıttan Tereia veya Triglia'da Keybele'nin yanı

sıra Apollon ve Zeus için de saygı duyulduğu, en azından kült alanlarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Stelin bir diğer önemi ise üzerinde tarih yer almasıdır. 178 yılı MÖ 119 veya 104 yıllarına denk düşmektedir.

Apollo ve Kybele'ye adak, MÖ. 120, Rölyef, 80 cm x 39,50 cm

Tirilye'den Atina'ya götürüldüğü söylenen bir diğer adak levhası üzerinde bu defa tanrı Zeus yer almaktadır.²⁵ 1486 envanter numarası ile yine Atina Milli Müze'de korunan 84 cm yüksekliğinde, 47 cm genişliğinde tek resim alanlı adak steli üzerinde sağ yanda cepheden ayakta Zeus betimlenmiştir; chiton üzerinde vücudunun üst yarısını açıkta bırakan himaton giymiştir; sol eli ile asasını, yan ilerideki sağ eli ile sunağın üzerine gelecek şekilde sunu taşı tutmaktadır. Resim alanının üst sınırını belirleyen profil kırık ve kayıptır. Betim alanını ortada ağaç ve sunak iki bölüme ayırmıştır.

²⁵Conze 1865, 62 Lev. 18; Corsten 1987, 51 vd. Kat. 33.

Ağaç dalında Zeus'un belirteci olan kartal yer almaktadır. Resim alanının sol yarısı adakta bulunan rahip Asklepiades, hizmetçiler ve kurbanlık koça ayrılmıştır. Asklepiades bütün vücudunu sıkıca örten uzun bir himation giymiştir, elbise kenarından çıkardığı sağ eli ile tanrıyı selamlamaktadır.

Hemen önünde başında tepsi ve sağ elinde sunu güğümü taşıyan genç kız ve kurbanlık koçu kontrol eden erkek hizmetçi yer almaktadır. Adak kabartmasının podyumunda 6 satır yazıt yer almaktadır: *"Tiyasitler (cemiyet üyeleri), 174. yılda rahip olan Melidoros'un oğlu Asklepiades'i hem stel ile hem de kurdeleli çiçek çelengi ile münasip ve layık bir şekilde hayatı boyunca taçlandırdılar"*.²⁶ Bu stelin üzerinde de MÖ 123 veya 108 yıllarına işaret eden bir tarih yer almaktadır.

Sonuç olarak adak levhası Tereia veya Triglia'da Zeus kültünün de saygı gördüğünü göstermektedir.

Her iki adak kabartması üzerinde birisi 174. yılda diğeri 178. yılda olmak üzere dikildikleri tarihler yer almaktadır. Verilen bu tarihleri günümüze uyarlamamız için esas alındıkları eraları yani başlangıç tarihlerini bilmemiz gerekmektedir. Tirilye'nin de Mudanya gibi Bithynia Krallığı sınırları içerisinde olduğu göz önünde bulundurulursa iki era geçerli olmalıdır: Bithynia Krallığı'nın başladığı kabul edilen MÖ. 297 yılı veya MÖ 283/2 - 282/1 yıllarında başlayan Bithynia Kent Erası. Eğer verilen tarihler Bithynia Krallığı Erasına göre hesaplandıysa Zeus adağı MÖ 123, Kybele ve Apollon adağı MÖ 119 yılına tarihlenmelidir. Yok eğer Bithynia Kent Erası söz konusuysa Zeus adak steli MÖ 108 yılına, Kybele ve Apollon adak steli MÖ 104 yılında adanmış olmalıdır.²⁷ Her iki durumda da o dönemdeki adı Tereia olan kentin kutsal alanlarının MÖ 2. yüzyılın son çeyreğinde aktif olarak kullanıldığını söylememiz mümkün olmaktadır.

²⁶Corsten 1987, 51 vd.

²⁷Corsten 1987, 55.

Apemia Myrleia, MÖ 123 veya 108, Rölyef, 84 cm x 47 cm

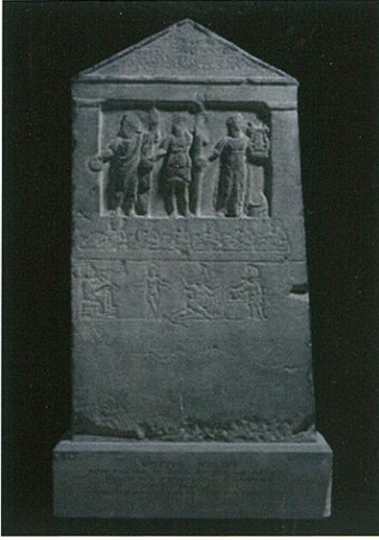
Her ne kadar kökeni konusunda herhangi bir bilgi bulunmasa da stilistik özelliklerinden dolayı Tirilye'den götürüldüğünü düşündüğümüz bir adak levhası daha bulunmaktadır. 1887 yılında M.M. Radet ve Léchai tarafından keşfedilen adak levhası, Bandırma Limanı'ndan İngiltere'ye götürülmesi gerekçe gösterilerek M. Perdrizet tarafından Mysia veya Troia Bölgesinde Kyzikos çevresi buluntusu olarak yayınlanmıştır.²⁸ Ancak stelin alçak kabartma olarak betimlenen çerçevesiz ikinci resim alanındaki kompozisyon Kybele- Apollon adak levhasındaki ile aynı atölye üretimi olmasını gerektirecek kadar yakın benzerlik göstermektedir.

Alınlıklı ve iki resim alanlı stel oldukça iyi korunmuş durumdadır. Profille vurgulanan ve akroterleri eksik olan üçgen alınlığın içerisinde beş satır adak yazıtı yer almaktadır:

"Thallos, isimsiz resmi yetkili, anıtı Zeus Hysistos'a (En Ulu) ve cemiyete/şehre (chous) adadı".

²⁸Perdrizet 1899, 592 vd. No. 1 Levha IV.

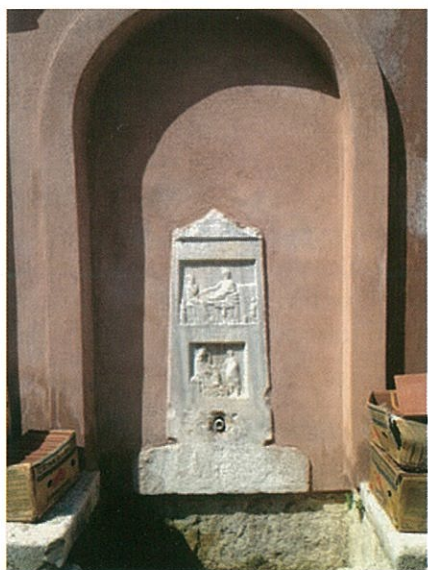
Ana resim alanı her iki yandan dorik başlıklı plaster ile sınırlanmıştır. Sağda göğüs altında kemerle sıkıştırılan chiton giysisi ile cepheden ayakta duran Apollon, sol elinde kithara, yan ilerideki sağında sunu taşı tutmaktadır. Solunda zemin üzerinde üzerine yılan sarılı olan omphalos yer almaktadır. Ortada kısa avcı tunikası ile cepheden ayakta Artemis durmaktadır; sol elinde yanar şekilde bir meşale, yan ilerdeki sağında sunu taşı ile betimlenmiştir. En solda yine cepheden ve ayakta Zeus yer alır; kısa kollu chiton üzerinde üst vücudu açıkta bırakan himation giymiş, sol elinde asası, yan ileri doğru uzattığı sağ elinde sunu taşı yer almaktadır. Her üç tanrının da yüzü tahrip edilmiştir. Podyumda, çerçevesiz alanda alçak kabartma şeklinde düzenlenen ikinci resim alanında symposium (ziyafet) sahnesi. Resim alanında boydan boya uzanan şiltesi çizgi profille vurgulanmış bir kline; üzerinde yan yana dizilmiş şekilde sol kolları ile yastıktan destek alır şekilde uzanan altı erkek bulunmaktadır. Klinenin altında sağda sola profilden önündeki kraterden içki servisi yapan bir saki betimlenmiştir. Sol yanda sağa profilden diphros (arkalıksız iskemle) üzerinde oturan bir müzisyen; iki eliyle ikili Frig flütü çalarken, ayakları ile körüklü davul veya zil ile ritim tutmaktadır. Ortada dans eden iki çıplak kadın; soldaki cepheden ve parmakları üzerinde ayakta, kollarını her iki yana açarken, bacakları çapraz birbirinin üzerinde. Sol yanında biraz daha balık etli ikinci kadın bacaklarını her iki yana uzatmış, üst vücudu cepheden, profilden gösterilen başını sağına doğru çevirmiş, başında Frig şapkası, her iki elinde olasılıkla auloslar ile. Diğer ikisi ile yaklaşık aynı tarihlerde dikildiğini düşündüğümüz adak seteli, özellikle ziyafet sahnesinin yer aldığı ikinci resim alanı ile Kybele-Apollon adak kabartması ile aynı atölye üretimi olduklarını düşündürecek kadar çok yakın benzerdir. Bu adak levhalarının nerede üretildiğini in situ buluntu olmayan birkaç örnekle belirlemek mümkün değildir. Ancak benzerlikler aynı atölyeden sipariş edilen ve aynı kutsal alana dikilen adak levhalarına işaret etmektedir. Eğer bu önerimiz kabul görürse, bu adak steli üzerinde yer alan Artemis, Tereia veya Triglia kutsal alanında Kybele, Zeus ve Apollon'un yanı sıra Artemis'in de saygı gördüğüne işaret etmesi açısından kayda değerdir. Ayrıca Apollon'un sol yanında yer alan omphalos, Tereia'nın aynı zamanda bir binicilik merkezi olabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

Perdrizet 1899, 592 vd. No. 1 Levha IV

Sonuç olarak başlangıçta Tereia, Hristiyanlıkla birlikte Triglia olarak adlandırılan kent muhtemelen bir yerleşimden çok Myrleia ve Daskleion gibi çevre kentlerde yaşayanların ortak olarak kullandıkları kült merkezinin öncelikli olduğu bir yerleşimdir. Dünder Evi olarak bilinen kiliseden dönüştürülmüş konağın duvarlarında veya Sarnıç sokaktaki çeşmede dekoratif amaçlı olarak kullanılan mezar stelleri Helenistik ve Roma İmparatorluk Dönemlerinde de burada yaşam olduğunun çok açık bir kanıtıdır.

Tereia'da Kybele başta olmak üzere Zeus, Apollon ve Artemis saygı görmüş, Hristiyanlıkla birlikte kült alanlarında bulunan tapınaklar dönüştürülerek aynı yerlerde kiliseler yükselmeye başlamış ve adı Triglia olmuştur. İstanbul'dan ayrıldığı söylenen üç din adamının ilgisini çekmiş olması da Pagan döneminde önemli bir dini merkez olmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Geliş amaçları Tereia'yı ve dolayısı ile çevresini Hristiyanlaştırmaktır. Diğer bir ifade ile kiliselerin Trilye'de kümelenmesi tesadüfi değil, kentin kutsallığının evrilerek devam etmesidir.

Caesarae Germanica

Daskyleion a.M. ile Tereia / Triglia kentleri arasında Kapanca Limanı olarak bilinen alana lokalize ettiğimiz²⁹ Caesarae Germanica kenti arkeolojik verilere göre bölgenin en genç yerleşimidir. Antik kentin lokalizasyonu yaklaşık bir asırdan beri tartışma konusu olmuştur. Caesarae Germanica kentinin lokalizasyonu ile ilgili önemli araştırmacılar arasında W.M. Ramsay³⁰, J. Sölch³¹ ve Th. Corsten³² yer almaktadır. Yaşlı Plinius Naturalis Historia isimli eserinde açık bir şekilde Caesarae Germanica kentini Daskyleion'un kuzey doğusu ile Mudanya'nın batısına, yani Esence ile Mudanya arasında Gelbes Deresi'nin (olasılıkla Ketendere) kenarında göstermektedir: *"Mudanya'nın batısında Gelbes Dere'de (Ketenderesi) eski ismi Kaisareia olan Helgas veya Boos Koite (inek merası / Yunanca büs, boós – inek ve koitë – yatak) kenti vardır. Kalıntılar Zeytinbağı sınırları içerisinde, Mudanya'nın batısındadır. Germanicus'un MS 17 yılındaki ziyaretinde kent kurulmuş ve Germanicus'un kenti anlamına gelen Caesarae Germanica ismi verilmiştir"*.³³ Buna karşın bizim araştırmamıza kadar bölgede kriterlere uyan herhangi bir yerleşim yeri bulunamamıştır.³⁴ Örneğin Sölch, Daskyleion ve Myrleia/Apameia gibi iki önemli kentin arasında, mesafe düşünülürse üçüncü bir büyük kentin olmayacağını düşündüğü yazmaktadır.³⁵

²⁹Şahin vd. 2011, 203-232.

³⁰Ramsay 1960, 214 vd.

³¹Sölch 1911, 325-333.

³²Corsten 1992, 223-227

³³Pliny nat. V, 143. Ayrıca krş. Tacitus, Ann. II 54, 1.

³⁴Sölch 1911, 330; Corsten 1992, 224.

³⁵Sölch 1911, 330

Corsten ise Yaylacık Köyü'nde bulunan bir heykel kaidesi üzerindeki yazıtından hareket ederek kenti Yaylacık civarına lokalize etmek istemektedir.³⁶

Lokalizasyon konusundaki tartışmaların merkezinde kentin yerinin iç bölgelerde mi, yoksa kıyıda mı yer aldığı bulunmaktadır. Bu tartışmanın başlıca nedeni kentte darp edilen sikkelerin bazılarının üzerinde yer alan arka yüz betimleridir: bir grubunun üzerinde liman ve gemi (Resim 1-3) veya sadece gemi³⁷ (Resim 4-5)³⁸ tasviri varken, diğer bir seride Olympos (Uludağ) yer almaktadır.³⁹ Bununla birlikte Dion Chrysostomos'un soylu insanların yaşadığı Caesarea kentinin iç bölgede yer aldığı şeklindeki ifadesi de kafa karışıklığına neden olmuş olmalıdır.⁴⁰

Kentin lokalizasyonu konusunda önemli olabilecek diğer bir antik kaynak Aziz Quadratus'dur.⁴¹ Çünkü, Quadratus Nikomedeia'da tutuklandıktan sonra Bithynia'nın ve Asia'nın değişik şehirlerine sürgüne gönderilmiş ve bu şehirler sırası ile kayıt altına alınmıştır: *"Nikomedeia'dan ilk önce Nikaia'ya, oradan Apameia'ya, ..., Caesarea'ya, oradan Apollonia'ya sürülmüştür"*.⁴² Bu sürgün rotası antik çağın yol güzergahlarından birisinin anlaşılmasına da olanak tanımaktadır. Buna göre Nikomedeia'dan Nikaia'ya ulaşan yol, oradan olasılıkla Kios (Gemlik) üzerinden Apameia'ya (Mudanya) gelmekte ve Caesarea üzerinden Apollonia'ya doğru devam etmektedir.

Plinius ve Azis Quadratus'un yolculuğundaki ifadelerden kentin yerini Apameia ile Daskyleion a.M. arasında bir yerlerde aramamız gerektiği anlaşılmaktadır. Hatta H.M. Jones bir adım daha ileri

³⁶Corsten 1990, 26 ve 34 vd.

³⁷BMC. Coins 1963, 122 Taf. 26.10. -Lehmann-Hartleben 1963, 239 und 249 Münztafel Nr. 3. - Price – Trelle 1977, 40 Resim 57. - <http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=20&pos=8> (9.1.2010).

³⁸BMC. Coins 1963, 123 Taf. 26.11. -Kraft 1972, Kleinasien,196 Nr. 14.a Levha 97

³⁹Corsten 1990, 19 dipnot 4. Corsten burada sikke betimi olarak Olympos ile ilgili bilgiler için „Anhand zu den Münzen“ bölümüne bakılması konusunda yönlendirme yapmıştır. Ancak söz konusu bölümde Olymp ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemektedir. Bkz. Corsten 1990, 38 vd. Bu konuda ayrıca bkz. Sölich 1911, 328.

⁴⁰Dion Chrysostomos, Or. 47 [30] 13. Ayrıca bkz. Corsten 1990, 20.

⁴¹G. van Hooff, *Anelecta Bollandiana* 1, 1882, 448-468. – Corsten 1990, 21 vd.

⁴²G. von Hoff, *Analecta Bollondiana* 1, 1882, 448 – 468. Ayrıca bkz. Corsten 1990, 21 dipnot 5.

giderek, Caesarea territoryumunun Daskyleion ile sınırdış olduğunu öne sürmektedir.⁴³ Kentin lokalizasyonu konusunda kentte darp edilen sikkelerin arka yüz betimleri önemli rol oynamaktadır. Caesarea'da ilk sikke darbı Vespasyan döneminde (MS. 69-79) Titus Caesar ile başlamıştır.⁴⁴ Konumuzu ilgilendiren sikkelerin ilk serisi ise Pescennius Niger tarafından darp ettirilmiştir (MS. 193-194)⁴⁵. Benzer betim daha sonra Sertimus Severus (MS. 193-211)⁴⁶ ve eşi Julia Domna⁴⁷ ile Valerian (MS. 253-260)⁴⁸ sikkelerinde de tekrar edilmiştir.

Liman tasviri bulunan sikkelerde liman yukardan kuşbakışı omega şeklinde gözükmektedir. Buna karşın limanın içinde ve çevresinde bulunan ve limanı niteleyen unsurlar daha belirgin görülebilmesi için profilden veya karşıdan betimlenmiştir. Limanın içinde demir atmış bir gemi dikkat çekmektedir. Gemi, yelkenleri indirilmiş şekilde yan uzun kanattan gösterilmiştir. Pescennius Niger tarafından darp edilen seride bir ticaret gemisi yer alırken (Resim 1)⁴⁹, Sertimus Severus sikkesinde farklı olarak bir savaş gemisine bulunmaktadır (Resim 2-3)⁵⁰. Bu farklılık limanın hem askeri hem de ticari amaçlar için kullanıldığını göstermektedir. Sikke betimleri üzerinde limanın hem askeri hem de ticari faaliyetler içerisinde gösterilmesi, kentin İmparatorluk çağında oldukça önemli bir konuma sahip olduğuna işaret etmektedir.

Sikkelerdeki ortak yönlerden bir diğeri liman girişinde karşılıklı olarak yer alan fener yapısı ve yüksek bir sütun üzerine bulunan Nike heykelidir. Liman girişi yapıları diğer sikkelerde tam belirgin olmasa da Pescennius Niger sikkesinde tartışmaya meydan vermeyecek şekilde karşıdan betimlenmiş olarak açık gözükmektedir (Resim 1). Sikkeler üzerinde üçüncü bir liman yapısı olarak distylos tasarda inşa edilen bir yapı yer almaktadır.

⁴³Cities 162-4. Ayrıca bkz. Corsten 1990, 25 dipnot 16.⁴⁴Sikke araştırmaları konusundaki yayınlar için bkz. Corsten 1990, 38 dipnot 44.

⁴⁵Lehmann-Hartleben 1963, 239 und 249 Münztafel Nr. 3. - Price - Trell 1977, 40 Resim 57

⁴⁶BMC. Coins 1963, 122 Taf. 26.10. - <http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=20&pos=8> (9.1.2010)

⁴⁷Rec. Gén. 13. - Corsten 1990, 40 dipnot 54.

⁴⁸BMC. Coins 1963, 123 Taf. 26.11. - Kraft 1972, 196 Nr. 14.a Taf. 97

⁴⁹Price - Trell 1977, 40 Resim 57

⁵⁰BMC. Coins 1963, 122 Taf. 26.10. - <http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=20&pos=8> (9.1.2010)

Yapı, Pescennius Niger sikkesinde karşıdan kırma çatısı ile birlikte tamamen gösterilmişken (Resim 1), Septimius Severus sikkelerinde sadece ön cephesi ile verilmiştir (Resim 2-3). Gorny & Mosch Galeri Evinde bulunan bu seriden başka bir darpta ise ayrıca arka planda ulu bir çam ağacı dikkat çekmektedir (Resim 2). Sikkelerin tamamındaki tek ortak nokta liman girişinin sol alt yarısında yayılır şekilde uzanan inek motifidir.

Denizle ilgili betimin yer aldığı bir diğer seri Valerian döneminde darp edilen sikkelerde karşımıza çıkmaktadır (Resim 4-5)⁵¹. Ancak bunlarda limana yer verilmemiştir. Sadece uzun kanattan gösterilmiş yelkenler şişkin bir ticaret gemisi yer almaktadır. Bu görüntü geminin denizde yol aldığına işaret etmektedir. Ortak betim yine alt tarafta yayılmış şekilde duran inektir.⁵²

Sölch sikke betimlerinde yer alan ineği kurbanlık hayvan olarak yorumlarken , Corsten kentin kuruluş mitolojisi ile ilişkili olduğunu düşünmektedir⁵³. Ancak Plinius kentin isimlerini sayarken bir adının da olduğunu bildirir.⁵⁴ Bu isim ineklerin yayıldığı mera alanı olarak tercüme edilebilir. Yine Caesarea'da darp edilen bir sikkenin arka yüzünde ikisi yan yana yayılmış, birisi de karşılarında ayakta durmakta olan üç inek bulunmaktadır (Resim 6).⁵⁵ Burada sayının birden fazla olması Corsten'in mitolojik kuruluş ile ilgili tezini önemli ölçüde zayıflatmaktadır. Çünkü kompozisyon ancak yayılan ve otlamakta olan inekler şeklinde yorumlanabilir. Bu durum Plinius'un kentin adı ile ilgili olarak öne sürdüğü inek merası ifadesi ile örtüşmektedir. Bu nedenle inekler burada mitolojik kuruluştan çok, kentin özelliği ile ilgili bir sembol olarak kullanılmış olmalıdır. Septimius Severus dönemine ait serilerden birisinin üzerinde tapınakla birlikte yer alan çam ağacı, kent siklerinde kente ait coğrafyanın gösterilmesi yönünde bir eğilimin bulunduğu açıkça belli olmaktadır. İnekler de burada kentin coğrafyanın bir parçası olarak kabul edilebilir.

⁵¹BMC. Coins 1963, 123 Taf. 26.11. Kraft 1972,196 Nr. 14.a Taf. 97

⁵²Ancak K. Kraft bunun geyik olduğunu düşünmüştür: Kraft 1972, 196 Nr. 14.a

⁵³Corsten 1990, 23 dipnot 14

⁵⁴Plinius Nat. His. V 143.

⁵⁵BMC. Coins 1963, 122 vd Taf. 26.5

Yukarıda da vurguladığımız gibi kente ait liman, yukarıdan kuşbakışı omega şeklinde gösterilmiştir. Bu form limanın doğal değil de sonradan inşa edilen bir liman olduğuna işaret etmektedir.⁵⁶ Karl Lehmann-Hartleben'e göre, Caesarea limanını Roma İmparatorluk Çağında inşa edilmiştir.⁵⁷ Ancak, Corsten limanın kentin ilk kurulduğu ve adının Helgae olduğu Klasik çağla ilgili olduğunu ve Marcus Aurelius döneminde inşasının tamamlandığını düşünmektedir.⁵⁸ Roma İmparatoru Augustus'un arkadaşlarından Vedius Pollio'nun Caesarea kentinde doğmuş olması, kentin Germanicus'tan önce de var olduğunu göstermektedir.⁵⁹

Kent sikkelerinde gözüken sonradan inşa edilen limanın yeri konusunda genellikle iç bölgede yer alan göllerin kıyıları düşünülmüştür. Bu konuda ön plana çıkan göller Daskyleion ve Rhyndakos'dur.⁶⁰ Sikke betimlerinde ticari gemilerin yanı sıra savaş gemilerinin de yer alması, Caesarea limanının göl kıyısında olma olasılığını önemli ölçüde zayıflatmaktadır.

⁵⁶Lehmann-Hartleben 1963, 249. – Kienast 1966, 117 mit Anm. 145.

⁵⁷Lehmann-Hartleben 1963, 249.

⁵⁸Corsten 1990, 29 dipnot 35.

⁵⁹Sölch 1911, 326

⁶⁰Bu konudaki tartışmalar için bkz. Sölch 1911, 328 vd. - Corsten 1990, 23 dipnot 15

Julia Domna. AE29 of Caesarea Germanica, Bithynia. AD 193-217. IOYLIA DOMNA CEB, draped bust right / KAICAPEIAC GERMANIKHC, view of the city harbour with a ship in port, Nike on a column to right and a tree on an altar to left; a bull recumbent left below, head turned right. Mionnet V, 23; Mionnet Supp. VIII 17; RecGen 13; Paris 308

Gordian III. AE26 of Caesarea Germanica, Bithynia. AD 238-244. M ANT GORDIANOC AYG, radiate, draped and cuirassed bust left, holding spear and shield / KAICAPEIAC GERMANIKHC galley left with sail and rowers, another ship in the background, bull recumbent left below, head turned right. RecGen 36; Paris Z196.

Valerian, AE24 of Caesarea Germanica, Bithynia. AD 253-260. 6.0 g. POY LIK OYALERIANOC CEB, radiate, draped bust right / KAICAPEIAC GERMANIKHC, galley left with sail and rowers, another ship in the background, stag or bull recumbent left below, head turned right. Mionnet V, 34; RecGen 41; BMC 7; Paris 326.

Daskyleion ad Mare / Bryalion / Bryllion / Eşkel

Esence köyünün 3 km kuzeyinde, Karadere'nin Marmara Denizi'ne döküldüğü yerin doğusunda, kuzeybatı yönünde denizin içine uzanan küçük bir koyda 50-60 m rakıma sahip burnun üzerinde Daskyleion ad Mare olarak isimlendirilen bir antik kentin izleri yer almaktadır.⁶¹ Yakın komşusu olan Balıkesir'e bağlı Bandırma İlçesi'nin Ergili Mahallesinde yer alan Daskyleion gibi diğer kentlerle karıştırılmaması için deniz kenarında anlamına gelen Daskyleion ad Mare adı verilmiştir.⁶² 20. yüzyılın başlarında Yunanlılar tarafından Daskeli olarak anılmaktadır. Richard Kiepert'in haritasında 17. yüzyılda yerleşimin isminin Diaschilo olduğu görülmektedir.⁶³

Daskyleion a.M. kenti, Ptolemaios⁶⁴ ve Pomponius⁶⁵ Mela tarafından Apameia (Myrleia) ile Rhydakos (Kocası) Nehri arasında gösterilmektedir.

⁶¹Corsten 1988, 53-77. Yerleşimin yayıldığı düşünülen alan Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 05.05.2006 tarih ve 1435 sayılı karar ile III. Derece Arkeolojik Sit olarak tescil edilmiştir.

⁶²Stephanos Byzantinos, Ethnika adlı eserinde Daskyleion ismi ile anılan biden fazla yerleşimden söz etmektedir. Stephani Byzantii, 15.

⁶³Kiepert, 241 vd.

⁶⁴Ptol. V.1; Erpehlivan 2018, 125 dipnot 463.

⁶⁵Mela I. 99; Erpehlivan 2018, 125 dipnot 464.

Tabula Peutingeriana'da ise Kyzikos'a 48, Apameia'ya 12 mil uzaklıktadır⁶⁶. Stephanos Byzantinos antik coğrafyada kentin yerini Bithynia Bölgesinde göstermektedir⁶⁷. En kayda değer bilgiyi Yaşlı Plinius'dan öğreniyoruz; Plinius'a göre Daskyleion'un diğer adı Bryalion veya Bryllion'dur⁶⁸. Diğer bir ifade ile Corsten'in Myrleia'nın eski adı olduğunu ileri sürdüğü Bryllion⁶⁹, aslında Daskyleion a.M. kentinin eski adıdır.

Alanda en detaylı araştırmalar 1980'lerde Thomas Corsten tarafından yapılmış ve Eşkel'de bulunan yerleşim Daskyleion kenti olarak lokalize edilmiştir⁷⁰.

Daskyleion a.M., Penthilos'un oğlu Arkhelaos (Ekheleas) liderliğinde kurulan Aiol kolonisi olduğunu ileri sürenler bulunmaktadır.⁷¹ Daskyleion a.M., Penthilos'un oğlu Arkhelaos (Ekheleas) liderliğinde kurulan Aiol kolonisi olduğunu ileri sürenler bulunmaktadır.⁷¹ MS 40 yıllarında yaşamış olan Pomponius Mela'ya göre, Myrleia gibi Daskyleion'da bir Kolophon kolonisidir. Ancak, Corsten kentin Kolophon değil Milet kolonisi olduğundan düşünmektedir⁷².

Attika Delos Deniz Birliği üyesi olan kent, MÖ 454/3 – 452/51 – 450/49 – 434/33 – 433/32 ve 430/29 yıllarında 500 drakhmai ile birliğin en az tribute / vergi veren üyelerinden birisidir⁷³. Birlik kayıtlarında kentin ismi Daskyleion "εν τει Προποντιδι" (Propontos'taki Daskyleion) olarak geçmektedir.⁷⁴ Kent MÖ 386 yılındaki Kral Barışı Anlaşması sonrasında Pers hâkimiyetine geçmiş olmalıdır.⁷⁵

⁶⁶Corsten 1988, 61; Erpehlivan 2018, 125 dipnot 467.

⁶⁷Steph. Byz., 220, 9-17; Corsten 1988, 59; Erpehlivan 2018, 126 dipnot 465-466.

⁶⁸Plin. nat. V, 143.

⁶⁹Corsten 1988, 4-6.

⁷⁰Corsten 1988, 53-77.

⁷¹Strab. XIII.1.3; Corsten 1988, 66-69; Erpehlivan 2018, 126 dipnot 468-469.

⁷²Corsten 1988, 63-64.

⁷³IG I³ 71, 259, 261, 263, 278, 279, 281, 282; Lewis 1994, 288; Corsten 1988, 65; Erpehlivan 2018, 126 dipnot 471-472.

⁷⁴Dean vd. 1950, 22.; Corsten 1988, 65.

⁷⁵Corsten 1988, 65; Erpehlivan 2018, 127 dipnot 474.

⁷⁶Bittel 1953, 6; Erpehlivan 2018, 127 dipnot 475.

⁷⁷Aybek – Dreyer 2016, 48-49; Erpehlivan 2018, 127 dipnot 476.

⁷⁸Erpehlivan 2018, 127.

Hiçbir tarihte sikke darp etmemiş olan kentte ilk araştırmalar K. Bittel tarafından 1950ler yapılmış ⁷⁶, bunu S. Aybek'in yüzey araştırması takip etmiştir ⁷⁷.

Her iki araştırmanın sonucuna göre kentte Klasik ve Helenistik dönemlere ait bir yerleşim söz konusudur. Alanda en güncel yüzey araştırması H. Erpehlivan tarafından 2015 yılında yapılmış ve kentte MÖ 7. yüzyıldan başlayarak yerleşim olabileceği kanıtlanmıřtır⁷⁸.

Daskyleion a.M. kentinden günümüze ulaşan kalıntılar arasında en önemlisi antik limanı koruyan mendirektir. Eşkel'in eski fotoğraflarında, özellikle Abdullah şentürk tarafından 2008 yılında çekilen fotoğrafta, liman kalıntısı çok iyi görülebilmektedir. İri şekilsiz taşların düzensiz olarak yığılması ile oluşturulan dalgakıranın yapım tekniği komşu kent Plakia'nın (Kurşunlu-Karacabey) dalgakıranı ile benzer özelliklere sahiptir. Antik dalgakıranın üzerine beton kullanılarak yapılan yeni dalgakıran antik kalıntıları önemli ölçüde yok etmiştir. Yeni dalgakıran yapılırken alt tarafta mazgal deliklerine yer verilmemesi liman ile denizin irtibatını kesmiş, bu da durgun suyun koku yapmasına neden olmuştur.

Kaynakça

- Conze 1865 A. Conze, Reise auf der Insel Lesbos, Hannover, 1865.
- Corsten 1985 Th. Corsten, Die Inschriften von Kios, IK 29 (Bonn).
- Corsten 1987 Th. Corsten, Die Inschriften von Apameia (Bithynien) und Pylai, IK 32 (Bonn).
- Corsten 1988 Th. Corsten, "Daskyleion am Meer", Epigraphica Anatolica 12, 1988, 53-77.
- Corsten 1990 Th. Corsten, "Caesarea Germanice", EpigrAnat 15, 1990, 19-42 Levha 1-6.
- Corsten 1992 Th. Corsten, "Caesarea Germanice", IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1992, 223-227
- Cuinet 1894 V. Cuinet, La Turquie d'Asie, géographie administrative: statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie 4, Paris, 1894.
- Dean vd. 1950 M.B. Dean, H. T. Wade-Gery, M. F. McGregor, The Athenian Tribute Lists III (New Jersey 1950).
- Erpehlivan 2018 H. Erpehlivan, Propontis'in Güneydoğusunda M.Ö. 1. Binyıl Yerleşmeleri ve Mezar Tipleri (M.Ö. 8-4. Yüzyıllar), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2018.
- Homer İliada Homeros, İlyada, A. Erhat – A. Kadir (tercüme), İstanbul, 1984.
- Kiepert R. Kiepert, "Die Lage der bithynischen Stadt Daskylion und des Daskylitis-Sees", Klio 5, 241-243.
- Lewis 1994 D. M. Lewis, The Athenian Tribute-Quota Lists, 453-450, The Annual of the British School at Athens 89, 1994, 285-301.
- Mellink 1969 J. M. Mellink, "Archaeology in Asia Minor", AJA 73.2, 1969, 203-227.
- Motor 2010 H. Motor, Bursa, Balıkesir ve Bandırma Müzelerindeki Kyzikos Sikkeleri, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2010.
- Perdrizet 1899 M. Perdrizet, "Reliefs Mysiens", BCH 23, 1899, 592-599.
- Ramsay 1960 W.M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, çev. M. Pektaş (İstanbul 1960)
- Robert 1974 L. Robert, Studii clasice 16, 1974,
- Sölch 1911 J. Sölch, "Über die Lage von Kaisareia in Bithynien", Klio 11, 1911, 325-333.
- Stephani Byzantii Stephani Byzantii, Ethica Vol.II, ed. Billerbeck Margarethe, 2010.
- Şahin vd. 2011 M. Şahin, Y. Polat, Th. Zimmermann, "Der Hafen von Kapanca: Ein neuer vorschlag zur Lokalisation der Stadt Caesarea Germanica", OLBA 19, 2011, 203-232.